

Bényei Miklós

A könyvtári dokumentumok és a helytörténeti kutatás mai lehetőségei¹

Hazánkban a helyi információkat tartalmazó, azaz lokális dokumentumok könyvtári gyűjtése – mai ismereteink szerint – a felvilágosodás idején a római katolikus gimnáziumokban és a protestáns kollégiumokban kezdődött, elsősorban az iskola székhelyének, környékének és vármegyéjének megismertetése céljából. A kiegyezés körüli években az akkoriban alakult helyi múzeumok és néhol a városi levéltárak már kifejezetten a helytörténeti kutatómunka támogatásának szándékával gyarapították a lokális anyagot. A huszadik század elejétől néhány városi nyilvános könyvtár is csatlakozott hozzájuk, és ekkor már előtérbe került a lakosság tájékoztatásának és a városfejlesztésnek a szempontja is. A könyvtári helyismereti tevékenység újabb, nagyobb arányú felvirágzása az ötvenes évek közepétől datálható, amikor előbb a megyei, majd a hetvenes évek elejétől a járási és városi, valamint a nagyközségi könyvtárakban a központi művelődéspolitikai is szorgalmazta a gyűjtőmunkát, a társadalmi élet, a földrajzi környezet és a több hullámban felendülő helytörténetírás minden ágazatára kiterjedő komplex gyűjtőkörrel. Lassan-lassan beáramlottak az új típusú információhordozók, a fotók, a hanglemezek és hangszalagok, a grafikák stb. Voltaképpen ezt az egyre jobban, a kisebb falvak többségére is kiterjedő és fokozatosan bővülő tevékenységet erősítette meg az 1997. évi CXL. törvény, amely a magyar jogalkotás történetében először kötelező jelleggel írta elő a települési és a megyei közkönyvtáraknak a helyismereti gyűjtést és információszolgáltatást. Újabban másfajta politikai támogatást is kaptak a közgyűjtemények: törvény és helyi rendeletek szabályozzák a helyi értékek, hagyományok ápolását.

Közben a könyvtári munka ezen ágának elméleti és módszertani kérdései, egyebek között a helyismeret és a helytörténet viszonya is tisztázódott. Az utóbbi tudományos tevékenység, a történetírás egyik szemléleti iránya, látószöge, az előbbi könyvtári szolgáltatás. Ugyanakkor világos a régóta vallott felfogás, mely szerint a bibliotékák gyűjteményei-

ben őrzött, dokumentumokban rögzült lokális információk nélkülözhetetlen forrásai a helytörténeti kutatásnak. Itt ugyanis egy sajátos, lépten-nyomon észlelhető paradoxonnal állunk szemben: a jelenben keletkezett és a könyvtárakba kerülő könyvek, periodikumok, képek, hangzó anyagok stb. elvileg és gyakorlatilag már megszületésük pillanatában a múlt emlékeivé, más megközelítésben a történeti érdeklődés tárgyává válnak. Az egyetemesség szintjére emelték ezt a nyilvánvaló felismerést az IFLA, a Könyvtáros Egyesületek Nemzetközi Szövetségének 1986-as irányelvei: „Minden közművelődési könyvtár egyben tudományos könyvtár és információs központ is a saját székhelyére vonatkozó témákban” – vagyis a kistelepülések közkönyvtárainak is lehetnek, vannak ilyen feladatai, mint ahogy az irányelvekben nem említett iskolai könyvtáraknak is.

Tehát a bibliotékák a helyi és a nemzeti kulturális örökség gazdag kincsestárai, pótolhatatlan történeti forrásokat derítenek fel és mentenek meg (természetesen a jelenre figyelő regionális, pl. néprajzi, szociológiai, ökológiai, településföldrajzi stb. vizsgálódásokat is segítik).

A helytörténeti forrás, vagy régiesen és elegánsabban: kútfő az elmúlt idők minden olyan, a társadalmi, gazdasági, kulturális gyakorlat során, a történésekkel egyidejűleg (vagy közel egyidejűleg) keletkezett és fennmaradt emléke, amely hozzásegít a hely múltjának megismeréséhez. A forrásanyag változatos, a legáltalánosabban elfogadott felosztás szerint a főbb csoportok a következők: tárgyi emlékek, szóbeli hagyományok és élőszavas közlések (divatos angol kifejezéssel: oral history), írott kútfők, audio-vizuális dokumentumok, elektronikus információhordozók.

A közkönyvtárakban a lokális dokumentumok mindegyike megtalálható, ilyen vagy olyan formában a tárgyi emlékek, számos intézményben a kéziratok, és ha rögzítik őket, a szóbeli közlések is. Hagyományosan – és feltehetően még sokáig – a nyomtatott közlemények szerepe a legfontosabb, a kutatók, a diákok, egyáltalán a felhasználók érdeklődése mind a tapasztalatok, mind a statisztikai felmérések szerint döntően ezekre irányul. Meghatározó az egyidejűség, vagyis a kereslet főként az újságokra, az eredeti lapok mikrofilmjeire, naplókra, levelekre, meghívókra, prospektusokra, esemény-, épület- és portréfotókra, a rendezvények hang- és videofelvételeire, a tv-műsorok kazettáira, a statisztikai kiadványokra, cím- és névtárakra, könyvtári és múzeumi minervákra, részben a szépirodalmi és művészeti alkotásokra irányul. Hasonló a funkciójuk az utólag keletkezett forráspublikációknak és hasonló kiadásoknak. Adott esetben, nevezetesen a historiográfiai művek számára kútfők lehetnek a helytörténeti munkák is.

A tudományos, vagyis a helytörténeti kutatásban betöltött szerepnek még két megnyilvánulása emelhető ki. Egyrészt a könyvtár az előzetes tájékozódás megkönnyítésére segédleteket bocsát a kutatók rendelkezésére. E tekintetben a diakronikus információkat közlő, vagyis a jelenségeket történeti változásokban, időbeli egymásutánosságokban vizsgáló feldolgozások és a tájékoztatói segédletek emelendők ki: összefoglaló művek, monográfiák, tanulmányok, életrajzok, esszék, retrospektív bibliográfiák, kronológiák és egyéb faktográfiai adattárak, levéltári segédletek, múzeumi vezetők, régi felvételekből összeállított fotóalbumok és dokumentumfilmek, folklórtörténeti hanglemezek vagy kazetták, történelmi multimédiák, a helytörténet elméletét és módszertanát tagláló eszme-futtatások, továbbá a helytörténeti irodalom termékeiről szóló értékelő recenziók is. Szintén ide sorolandók a helyi információkat is közlő országos érdekű kiadványok (pl. földrajzi szintézisek, községsoros statisztikai táblázatok, életrajzi lexikonok). Másrészt a

közkönyvtár a helytörténeti kutatások eredményeinek közvetítéséből is számottevő részt vállal, hiszen a publikációs termékek jórészt a helyismereti szolgáltatás révén kerülnek a felhasználókhoz, a közönséghez. Külön is érdemes utalni a tankönyvekre, helyismereti-helytörténeti olvasókönyvekre, az ismeretterjesztő közleményekre és az ezektől nehezen elhatárolható publicisztikai írásokra (újságcikkekre, riportkönyvekre stb.), az író-olvasó találkozókra, a rádió- és tévéműsorokra, a propaganda jellegű ismertetésekre stb., tágabban a könyvtári marketingnek erre a szektorára.

Az utóbbi három, három és fél évtizedben a könyvtárak helyismereti tevékenységében, mint a könyvtári munka valamennyi ágában, gyökeres, némi nagyzólással: forradalmi változást hozott a számítógépek elterjedése és az infokommunikációs technológia már-már a fantasztikum határát súroló fejlődése, legfőképpen az internet létrejötte és a digitalizálás lehetősége. A változás a szolgáltatási ág minden mozzanatában megfigyelhető. Minekutána a folyamat gyors iramban halad előre, csak átmeneti kísérlet tehető valamiféle vázlatos áttekintésre, de itt sem a kimerítő teljesség igényével.

Első helyre kívánczik a helytörténeti források könyvtári gyarapításában végbement fordulat. Egyrészt a komputer, az internet nélkülözhetetlen eszköz a lokális dokumentumok, információk keresésében, és ha a könyvtár ilyenekre bukkan, így lebonyolíthatja a megrendelést (vásárlást, előfizetést), sőt a pénzügyi tranzakció (vagyis a fizetés) is megoldható ily módon. Másrészt a könyvtárak kiterjesztették, kiterjesztik lokális gyűjtőkörüket az elektronikus adathordozókra (a közeli elérésű CD, DVD, blu-ray), még az online elérhető anyagokat (napi- és hetilapok, hírportálok, esetleges e-bookok, blogok stb.) is igyekeznek saját szerverükön rögzíteni, archiválni. Harmadrészt a könyvtárak maguk állíthatnak elő digitális dokumentumokat: szöveg- és képrögzítés, kiadványszerkesztés, mutatózás stb. Újabban növekvő figyelem fordul a korábban más formában keletkezett helytörténeti kútfők digitalizálására is.

A helytörténeti kutatókat jelentős mértékben segíti a lokális dokumentumok, információk feltárásának minőségileg magasabb szintje. A mai szoftverek az adatok hatalmas mennyiségének tárolására alkalmasak. Pontosabb és teljesebb egyedi és különféle integrált katalógusok, közös katalógusok építhetők; a rekordok könnyen átemelhetők; biztosítható a sok szempontú visszakeresés. Külön helytörténeti fejezete van a HUMANUS bibliográfiai adatbázisnak, amely az OSZK honlapján érhető el. Napirendre tűzhető az állóképek és az aprónyomtatványok egyenkénti bibliográfiai leírása (kiragadva ezt a forrásértékű anyagot az immár anakronisztikus, primitív önfeltáró módszer kötöttségeiből). Sokféle faktográfiai adattár szerkeszthető és könnyen bővíthető; ráadásul az adatbázisok az egyes könyvtárakban, egy-egy településen, netán egy-egy megyén belül, sőt akár országosan is összekapcsolhatók. Talán e helyen is célszerű kiemelni a nálunk is hamar népszerűvé vált helyismereti wikiket. Szaporodik a szöveges adatbázisok száma (cikkekről, aprónyomtatványokról, könyv- és hangfelvétel-részletekről stb.) is, amelyek a teljes szövegű keresés esélyét nyújtják.

A számítógépes feltárás nagyon jó segédeszköze a szintén komputeren zajló könyvtárközi kölcsönzésnek, az országos dokumentum- és információ-ellátó rendszernek is. Az OSZK-ban létrehozott ELDORADO minden könyvtárnak rendelkezésére áll. A helytörténeti kutatás számára ez különösen hasznos, mert a lokális anyagok jelentékeny hányada csak egy-egy település vagy egy-egy megye könyvtárában (könyvtáráiban), netán egy-egy iskolai vagy szakkönyvtárban lelhető fel. Közismert, hogy a részdokumentumok,

esetleg a másolható teljes dokumentumok elektronikus másolatban elküldhetőek a kérő könyvtárnak, vagyis a használónak.

A helytörténeti kutatók tájékoztatásában szintén fokozódó szerepet játszik az infokommunikációs technika. Ez egyaránt igaz a passzív (ún. visszakereső) és az aktív (ún. szétsugárzó) tájékoztatásra, valamint az e területen még csak vontatottan kibontakozó tartalomszolgáltatásra. Alkalmom nyílik az adat- és szövegelemzésre, a hipertext akár a forráskritika eszköze is lehet. Jóval nagyobb lendületet vett a számítógép és az internet könyvtári alkalmazása a marketing-munkában, vagyis a helytörténeti információk, kiadványok terjesztésében és népszerűsítésében. Csak néhány példa a gazdagodó tárházból: könyvtári honlap, hirdetések és közlemények más online felületeken, közösségi portálok, könyvtári és olvasói blogok, üzenőfalak, a Könyvtár 2.0 formációi stb. Érdemes megemlíteni, hogy az iskolákkal, múzeumokkal, levéltárakkal, egyházakkal, valamint a többi intézménnyel és a civil szervezetekkel folytatott helytörténeti együttműködés során is korábban nem látott kiaknázatlan lehetőségek tárulnak fel.

Rendkívül sokat ígér a helytörténeti kutatás szempontjából a közgyűjtemények digitalizálási programja. A könyvtárakban leginkább a korábban analóg eljárással előállított nyomtatványokról (szövegekről és képekről, más megközelítésben könyvekről, folyóiratokról, hírlapokról, illetve ezek közleményeiről, aprónyomtatványokról, térképekről, kottákról, félig-publikált anyagokról) születnek elektronikus kópiák, de a kéziratok, a fényképek, a grafikák, a különféle hangzó anyagok, a pergőfilmek, a videokazetták, valamint a mikrofilmek, a fotó- és fénymásolatok stb. ugyanígy megjeleníthetők elektronikus formában. Vagyis a digitalizálással egy újfajta másolat, másféle szurrogátum (pótlás) keletkezik, amely jórészt megtartja az eredeti információs, kommunikációs tartalmát. Ez a helytörténeti kutatás, kutatók nézőpontjából rendszerint azt jelenti, hogy nem szükséges az eredeti kútfő kézbevétele. A digitális változathoz új funkciók rendelkeznek; a dokumentum dinamikusá tehető, vagyis formátuma és a tartalma módosítható (pl. kiegészíthető jegyzetekkel). A digitalizált helytörténeti forrásokból adatbázis (adatbázisok) építhetők, ezt (ezeket) nevezhetik digitális vagy elektronikus könyvtárnak is. Ezekbe beemelhetők más könyvtárak anyagai, továbbá a levéltári, múzeumi és más médiatári anyagok. Mindez összehasonlíthatatlanul megkönnyíti a helytörténészek munkáját (akár otthon is dolgozhatnak); igaz, ugyanakkor az eredeti művek, források hangulatát elvesztjük, vagyis a „valamit valamiért” szindróma érvényesül.

Számottevő előny, hogy olyan dokumentumok keletkeznek, amelyek az internet révén bárhol elérhetőek, illetve egyszerre, ugyanabban az időpontban többen is használhatják (egyidejű többszöri hozzáférés). Tehát a használó (a kutató, az érdeklődő stb.) szempontjából nézve megszűnik a földrajzi, a lelőhelyhez kötöttség és a fizikai hozzáférés korlátja. Nem hallgatható el, hogy van egy nagy kérdőjel, amire még nem tudunk megnyugtató választ adni, és ez a digitális változatok élettartama. Egyelőre ismeretlen, meddig maradnak meg. Az viszont már jelenleg is bizonyosan tudható, hogy a fájlformátumok időnkénti megújítására előbb-utóbb okvetlenül szükség lesz a műszaki-informatikai fejlődés következtében bekövetkező technikai avulás miatt.

Noha a digitalizálás folyamata a technikailag-kulturálisan fejlett országokban gyors ritmusban halad előre, nálunk általában is, lokálisan is számos zökkenővel, komoly pénzügyi nehézségekkel küszködve folyik. Mindazonáltal voltak és vannak figyelemre méltó eredmények. Voltak-vannak kormányzati kezdeményezések: Neumann-ház, NAVA, MaNDA;

pár napja lépett hatályba a Közgyűjteményi Digitalizálási Stratégia, 2017-2025. Voltak-lesznek központi pályázatok, néhol az önkormányzati szervek is támogatják a helyi szándékokat, a könyvtárak (és más közgyűjtemények) a saját költségvetésből is igyekeznek némi fedezetet kiszakítani. Nyilvánosak az OSZK digitális gyűjteményei (MEK, EPA, DKA, MDKK) és a MATARKA szolgáltatása. S vannak magánvállalkozások, közülük alighanem a legismertebb az Arcanum Adatbázis Kft., termékei közül pedig feltétlenül kiemelendő a feltűnően sok helytörténeti forrást, feldolgozást és segédletet tartalmazó, ennél fogva a kutatásban hézagpótló Hungaricana adatbázis. A frissebb keletű helytörténeti dokumentumok digitalizálásánál is messzemenően figyelembe kell venni a szerzői jogvédelemmel kapcsolatos szigorú jogi szabályozást. A kutatók számára nagy könnyebbséget jelent az open access, a nyílt vagy szabad hozzáférés; e téren főként a tudományos szakkönyvtárak és az egyetemi könyvtárak lehetnek a támaszaink; az utóbbiakba kerülő szakdolgozatok, diplomamunkák és PhD-értekezések között jó néhány helytörténeti munka található, és ezek léte és holléte az online katalógusokból felderíthető, szövegük pedig letölthető.

A digitalizálás és termékeinek világhálóra vitele révén rengeteg helyi információ elérhetővé válik, elvileg a világ bármely pontján, és ez a tény számottevő mértékben előmozdítja a lokális adatok, tartalmak széles körű megismertetését, más szavakkal kifejezve: szorosan egybekapcsolja a lokalizáció és a globalizáció áramlatát. Vagyis a számítógép és az internet soha nem látott, remélt mértékben kiszélesíti a helyismereti-helytörténeti információk hatókörét, és így a helytörténetírás, az egyes könyvtárak helyismereti tevékenysége végképp kiléphet, kitörhet a lokalitás burkából, a partikuláris (egyesek szerint: a provinciális) elszigeteltség állapotából, kötöttségeiből, és az országos, sőt az egyetemes információáramlás szerves részévé válhat. S ez alighanem elősegíti, előidézi e történettudományi irány rangjának további emelését, és ennek tudata biztatást, erőt adhat nekünk, helyismereti könyvtárosoknak is a további munkánkhoz.

Jegyzet

1. Előadás 2017. július 12-én, a Püspökladányi Kecskés Gyula Városi Könyvtárban, a névadó tiszteletére rendezett konferencián.

A Püspökladányi Városi Könyvtár 2017. június 29-től Kecskés Gyula (1901–1987) református tanító, helytörténész nevét viseli

*Forrás:
<http://puspokladanyanno.hu/2017/07/kecskes-gyula/>*

